

NEDERLANDSE SAMENVATTING (SUMMARY IN DUTCH)

FOCUS ON FEELINGS

PARENTAL EMOTION SOCIALIZATION IN EARLY CHILDHOOD

Emotionele competentie is een belangrijk onderdeel van de sociaal-emotionele ontwikkeling in de peuter- en kleuterjaren (Denham, Bassett, & Wyatt, 2007). Emotionele competentie is het vermogen van kinderen om emoties bij zichzelf en anderen te herkennen en emoties op sociaal gepaste wijze te uiten (Eisenberg, Cumberland, & Spinrad, 1998). Emotionele competentie is een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van empathie en prosociaal gedrag zoals het troosten en helpen van anderen (Denham et al., 2003; Izard et al., 2001). Met name in de eerste levensjaren speelt emotiesocialisatie door ouders een centrale rol in de ontwikkeling van emotionele competentie. Emotiesocialisatie verwijst naar alle gedragingen van ouders die een directe invloed hebben op de emotionele ontwikkeling van kinderen (Eisenberg et al., 1998). In de literatuur wordt vaak onderscheid gemaakt tussen drie verschillende manieren waarop kinderen van hun ouders leren over emoties, namelijk (1) de reacties van ouders op de emoties van hun kinderen, (2) de manier waarop ouders hun eigen emoties uiten en (3) de gesprekken die ouders met hun kinderen voeren over emoties. Met betrekking tot het eerste aspect van emotiesocialisatie speelt de manier waarop ouders reageren op de positieve en negatieve emoties van hun kinderen een belangrijke rol in de ontwikkeling van emotieregulatie (o.a., Conradt & Ablow, 2010; Leerkes, Nayena Blankson, & O'Brien, 2009). Zo is gebleken dat ouders die sensitief (dat wil zeggen prompt en gepast) reageren op de negatieve emoties van hun kind in of na een stressvolle situatie, hun kind helpen om snel te kalmeren en een positief contact te behouden met de ouder (o.a., Conradt & Ablow, 2010). Met betrekking tot het tweede aspect van emotiesocialisatie leren kinderen (bewust en onbewust) hoe ze hun emoties horen te uiten door de emotionele expressies van hun ouders te observeren (Eisenberg et al., 1998). Al vanaf de babytijd blijken kinderen de emotionele gezichtsuitdrukkingen van hun ouders te imiteren (Beebe et al., 2010). Ten slotte kunnen ouders in gesprekken over emoties hun kinderen expliciete informatie geven over de kenmerken, oorzaken en gevolgen van verschillende emoties. Ook kunnen ouders tijdens deze gesprekken hun kinderen uitleggen hoe ze negatieve gevoelens bij anderen kunnen voorkomen en hoe ze op de emoties van anderen kunnen reageren. Kinderen van ouders die vaker met hen over emoties praten ontwikkelen een beter begrip van emoties (o.a., Aznar & Tenenbaum, 2013) en betere sociale vaardigheden op latere leeftijd (o.a., Garner, 2003).

Hoewel uitgebreid onderzoek is verricht naar de effecten van emotiesocialisatie op de ontwikkeling van kinderen, is nog relatief weinig bekend over de mogelijke oorzaken van verschillen tussen ouders in emotiesocialisatie en de gevolgen van deze verschillen voor het sociaal en emotioneel functioneren van jonge kinderen. Volgens het heuristische model van Eisenberg en collega's (1998) spelen eigenschappen van zowel de ouder als het kind een belangrijke rol in emotiesocialisatie door ouders. Daarnaast is het vanuit het perspectief van familiesysteemtheorieën aannemelijk dat gezinskenmerken, zoals de samenstelling van het gezin, een unieke invloed hebben op emotiesocialisatie (McHale & Lindahl, 2011). In het

onderzoek beschreven in dit proefschrift komen de volgende vragen met betrekking tot emotiesocialisatie door vaders en moeders aan de orde:

1. In hoeverre passen vaders en moeders gesprekken over emoties met hun kinderen aan aan de leeftijd van het kind?
2. In hoeverre spelen gender van de ouder en het kind een rol in emotiesocialisatie?
3. Is de gendercombinatie van de kinderen in het huidige gezin en in het gezin waarin de ouder is opgegroeid gerelateerd aan het (genderspecifieke) emotiesocialisatiegedrag van ouders?
4. Hoe hangt emotiesocialisatie door ouders samen met de mate waarin zij zelf of hun partners last hebben van psychische klachten, en in hoeverre voorspelt emotiesocialisatie door ouders vervolgens het sociaal en emotioneel functioneren van jonge kinderen?

De ontwikkeling van gesprekken over emoties tussen ouders en hun kinderen

Uit eerder onderzoek blijkt dat de manier waarop ouders hun emoties uiten en reageren op de emoties van hun kinderen redelijk stabiel is en weinig verandert naarmate kinderen ouder worden (Eisenberg et al., 2003; Horvath Dallaire & Weinraub, 2005; Michalik et al., 2007). Het is denkbaar dat *gesprekken over* emoties tussen ouders en hun kinderen sterker aan verandering onderhevig zijn aangezien kinderen steeds beter worden in het herkennen en benoemen van emoties gedurende de peuter- en kleuterjaren (Bretherton, Fritz, Zahn-Waxler, & Ridgeway, 1986; Saarni, 1999). Om te onderzoeken of ouders hun manier van praten over emoties aanpassen aan de leeftijd van hun kinderen, vroegen we vaders en moeders een platenboek te bespreken met hun eerste en met hun tweede kind apart gedurende twee huisbezoeken met een tussenliggende periode van een jaar. In dit platenboek werden kinderen afgebeeld die de emoties boosheid, angst, verdriet en blijdschap toonden (zie Hoofdstuk 2). We vonden dat ouders over het algemeen uitgebreider over basisemoties zoals boosheid en blijdschap met hun tweede kind spraken toen het kind drie jaar oud was dan toen het twee jaar oud was. Verder vonden we dat ouders juist minder uitgebreid met hun eerste kind over deze emoties praatten op vijfjarige leeftijd dan op vierjarige leeftijd. Mogelijk zijn ouders geneigd om meer over emoties te praten met hun kinderen op drie- en vierjarige leeftijd omdat kinderen in deze periode leren dat hun eigen gevoelens anders kunnen zijn dan die van anderen, ze ontwikkelen *theory of mind* (Cole, Armstrong, & Pemberton, 2010). Vanaf de leeftijd van vijf jaar zijn de meeste kinderen in staat om onderscheid te maken tussen verschillende basisemoties bij anderen op basis van gezichtsexpressie (Saarni, 1999). Hierdoor voelen ouders zich wellicht minder geroepen om de verschillende aspecten van deze emoties aan hun kind uit te leggen wanneer het kind vijf jaar oud is dan wanneer het drie of vier jaar oud is. Daarnaast gaan kinderen steeds meer zelf over emoties praten naarmate ze ouder worden (Bretherton et al., 1986), waardoor ouders mogelijk minder aan het woord zijn in gesprekken over emoties met hun kinderen.

De rol van gender van ouder en kind in emotiesocialisatie

Zowel theorie als onderzoek suggereert dat de genders van ouder en kind een belangrijke rol spelen bij emotiesocialisatie (o.a., Holt & Ellis, 1998; Martin & Ross, 2005; Zaman & Fivush, 2013). Zo stelt de *sex role theory* dat geïnternaliseerde ideeën over gender rollen leiden tot

verschillen in gedrag tussen mannen en vrouwen (Holt & Ellis, 1998). In veel Westerse samenlevingen worden vrouwen gezien als empathischer en meer op anderen gericht dan mannen, terwijl van mannen wordt verwacht dat ze assertiever en dominanter zijn dan vrouwen (Brody, 2000; McIntyre & Edwards, 2009). Dit kan ertoe leiden dat moeders in gesprekken met hun kinderen meer op emoties gericht zijn dan vaders. Ook is het denkbaar dat ouders op basis van hun geïnternaliseerde ideeën over genderrollen zogeheten ‘onderdanige’ emoties, zoals angst, verdriet en blijdschap, meer stimuleren bij meisjes dan bij jongens omdat deze emoties een harmonieus contact met anderen bevorderen (Brody, 2000). Daarentegen kunnen ouders emoties die het eigen belang boven het belang van anderen plaatsen, zoals boosheid, meer stimuleren bij jongens dan bij meisjes. In het onderzoek beschreven in Hoofdstuk 2 werd gevonden dat moeders, conform heersende genderstereotypen, uitgebreider over emoties praatten met hun beide kinderen dan vaders. Er werd echter geen verschil gevonden in de mate waarin ouders over verschillende soorten emoties spraken met jongens en meisjes. Mogelijk werden ouders in dit onderzoek door de tekeningen in het platenboek geprikkeld om met hun kinderen over emoties te praten ongeacht de gender van het kind. Wel vonden we dat vaders en moeders gender-neutrale kinderen in het platenboek (kinderen met halflang haar en kleding in neutrale kleuren) die de emoties blijdschap en verdriet toonden vaker een meisje noemden dan een jongen, terwijl ouders het boze gender-neutrale kind in het boek vaker een jongen noemden dan een meisje. Deze resultaten wijzen erop dat ouders hun kinderen op subtiele wijze boodschappen geven over welke emoties al dan niet gepast zijn voor jongens en meisjes.

De rol van de gendercombinatie van broers en zussen in het gezin

Emotiesocialisatie wordt mogelijk niet alleen beïnvloed door gender van het kind zelf, maar ook door de gendercombinatie van de kinderen in het gezin. In de studie beschreven in Hoofdstuk 3 werd het gedrag van ouders en kinderen in vier verschillende typen gezinnen onderzocht: (1) gezinnen met twee jongens, (2) gezinnen met twee meisjes, (3) gezinnen met een oudste jongen en jonger meisje en (4) gezinnen met een oudste meisje en jongere jongen. Gevonden werd dat vaders minder sensitief reageerden op de signalen van hun tweede kind van 12 maanden oud wanneer ze twee jongens hadden dan wanneer ze twee meisjes hadden. Mogelijk zijn vaders met meerdere zonen geneigd om meer masculiene kenmerken zoals assertiviteit en dominantie bij hun kinderen te stimuleren. In lijn met dit idee vonden we dat in gezinnen met twee jongens beide kinderen meer externaliserende gedragingen, zoals agressie en ongehoorzaamheid, lieten zien dan kinderen in gezinnen met een oudste meisje. Het is denkbaar dat naarmate vaders meer de nadruk leggen op masculiene kenmerken en gedragingen in hun opvoeding, zij minder oog hebben voor de (emotionele) signalen van hun jonge kinderen en zodoende minder sensitief op deze signalen reageren. Dat de gendercombinatie van de kinderen in een gezin geen effect had op emotiesocialisatie door de moeder komt overeen met het idee dat vaders sterker geneigd zijn dan moeders om hun kinderen volgens heersende genderstereotypen te socialiseren om de sterkere positie van mannen ten opzichte van vrouwen wat betreft macht en sociale status te beschermen (Eagly, Wood, & Diekmann, 2002).

Ook de gendercombinatie van broers en zussen in het gezin waarin vaders en moeders zelf zijn opgegroeid kan een rol spelen in emotiesocialisatie. Volgens theorieën over de

intergenerationele overdracht van gedrag beïnvloeden vroege ervaringen in het gezin namelijk het sociaal en emotioneel functioneren op latere leeftijd via sociale leerprocessen (Bretherton & Munholland, 2008) en veranderingen in het neurologische en endocriene systeem (Champagne, 2008). In de studie in Hoofdstuk 4 is onderzocht in hoeverre het relatieve aantal jongens in het gezin waarin vaders en moeders zijn opgegroeid gerelateerd is aan hun huidige genderspecifieke opvoedingskenmerken, waaronder de impliciete boodschappen die ouders hun kinderen geven over de gepastheid van bepaalde emoties voor jongens en meisjes (geobserveerd met behulp van het eerder omschreven platenboek). Verder werd in deze studie onderzocht of het relatieve aantal jongens in het gezin van herkomst de huidige testosteronniveaus van vaders en moeders voorspelde en of deze testosteronniveaus vervolgens gerelateerd waren aan de genderspecifieke kenmerken van ouders. Moeders die met meer broers waren opgegroeid bleken hogere testosteronniveaus in de ochtend en avond te hebben. Hogere testosteronniveaus in de ochtend voorspelden vervolgens minder genderstereotype emotiesocialisatiegedrag van de moeder. Met andere woorden, moeders met hogere testosteronniveaus waren minder geneigd om het gender-neutrale kind in het platenboek dat de emotie verdriet toonde een meisje te noemen en het kind dat de emotie boosheid toonde een jongen te noemen dan moeders met lagere testosteronniveaus.

De resultaten van dit onderzoek komen overeen met eerdere tweelingstudies waarin aanwijzingen werden gevonden voor een positief verband tussen het aantal broers en de hoeveelheid testosteron waaraan kinderen in de baarmoeder zijn blootgesteld (Tapp, Maybery, & Whitehouse, 2011), en onderzoek waaruit blijkt dat hogere testosteronniveaus meer masculiene kenmerken bij mannen en vrouwen voorspellen (Berenbaum & Beltz, 2011). Vrouwen met hogere testosteronniveaus zijn wellicht minder geneigd om conform heersende genderstereotypen met hun kinderen over emoties te praten omdat zij zelf meer mannelijke ideeën en kenmerken hebben. Voor vaders vonden we geen verbanden tussen het aantal jongens in het gezin van herkomst, hun huidige testosteronniveaus en genderspecifieke opvoedingskenmerken. Mogelijk zorgt de sterke toename in testosteron bij jongens vanaf de puberteit ervoor dat de vroegere gezinssamenstelling weinig tot geen effect meer heeft op de huidige testosteronniveaus van vaders. Verder is het in Westerse samenlevingen voor mannen belangrijker dan voor vrouwen om zich in overeenstemming met genderstereotypen te gedragen (Kane, 2006; Maccoby, 1998). Hierdoor zijn vaders wellicht minder gevoelig voor de ervaringen in hun gezin van herkomst en voor veranderingen in hun endocriene systeem in de ontwikkeling van genderspecifieke opvoedingskenmerken.

Psychisch welbevinden van ouders, emotiesocialisatie in het gezin en de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen

Verschillende theorieën en studies wijzen erop dat psychisch welbevinden een belangrijke rol speelt in het (emotie-gerelateerde) opvoedgedrag van vaders en moeders (Dix, 1991; Goodman & Godlib, 1999). Zo blijken ouders met psychische klachten zoals depressie meer negatieve emoties, bijvoorbeeld vijandigheid, te tonen in de thuissituatie (o.a., Cummings, Cheung, & Davies, 2013) en minder sensitief te reageren op de emotionele signalen van hun kinderen (o.a., Zerkowitz, Papageorgiou, Bardin, & Wang, 2009) dan ouders die deze klachten niet hebben. Hoewel deze bevindingen suggereren dat psychische klachten van ouders een negatieve invloed hebben op emotiesocialisatie, is er tot nu toe weinig onderzoek

verricht naar het effect van psychische problemen van ouders op de manier waarop ze met hun kinderen over emoties praten. Ook is er nog veel onduidelijk over de mogelijke invloed van psychische klachten van één van de ouders in het gezin op het opvoedgedrag van de ander ouder. In Hoofdstuk 5 onderzochten we het longitudinale verband tussen psychische klachten van vaders en moeders, de mate waarin beide ouders in het gezin over negatieve emoties spraken met hun kleuters en het sociaal en emotioneel functioneren van deze kleuters. In tegenstelling tot onze verwachting vonden we geen verband tussen psychische klachten van vaders en moeders en de mate waarin zij zelf over negatieve emoties praatten met hun kinderen. Deze bevinding kan mogelijk verklaard worden door het feit dat de meeste gezinnen in ons onderzoek hoog opgeleid waren (het merendeel van de participerende ouders had een hogere beroepsopleiding of universitaire studie afgerond), wat als een beschermende factor kan dienen tegen de negatieve effecten van psychische klachten op opvoeding (o.a., Serbin et al., 1998). Hoger opgeleide ouders zijn zich wellicht meer bewust van hun psychische problemen en de mogelijke gevolgen van deze problemen voor de ontwikkeling van hun kinderen dan ouders met een lager opleidingsniveau. Een beter inzicht in de (consequenties van) eigen psychische klachten kan ouders stimuleren om hun kinderen hier zo veel mogelijk tegen te beschermen.

Hoewel we geen verband vonden tussen de psychische klachten van ouders en hun eigen emotiesocialisatiegedrag, bleken moeders meer met hun driejarige kinderen over negatieve emoties te praten naarmate hun partners meer internaliserende problemen hadden. Het meer over negatieve emoties praten door de moeder voorspelde vervolgens meer internaliserende gedragingen (bijvoorbeeld huilen, piekeren, angst voor nieuwe situaties) bij het kind een jaar later. Wanneer één van de ouders in het gezin last heeft van psychische klachten kan dit stress veroorzaken bij de andere ouder (Logan, 2011). Stress in het gezin verhoogt het risico op negatieve ouder-kind interacties (Ponnet et al., 2013), zoals het herhaaldelijk en uitvoerig bespreken van problemen en negatieve ervaringen zonder daarbij te zoeken naar een passende oplossing (ook wel co-ruminatie genoemd; Grimbos, Granic, & Pepler, 2013). Wanneer moeders in gesprekken met hun kinderen sterk de nadruk leggen op negatieve ervaringen en gevoelens kunnen zij onbewust internaliserende gedragingen zoals piekeren bij hun kinderen stimuleren (Zahn-Waxler, 2000). Dat er in dit onderzoek geen verband is gevonden tussen psychische klachten van de moeder en emotiesocialisatie door de vader kan mogelijk verklaard worden door het feit dat de focus van het onderzoek op ouder-kind gesprekken lag. Aangezien vrouwen over het algemeen meer over hun persoonlijke ervaringen en gevoelens praten dan mannen (Brody & Hall, 2008), zou het kunnen dat moeders sterker dan vaders geprikkeld worden door de psychische problemen van hun partner om over negatieve emoties te praten met hun kind.

Conclusie

De resultaten in dit proefschrift bieden empirische ondersteuning voor het heuristische model van Eisenberg en collega's (1998) waarin een belangrijke rol wordt toegedicht aan kenmerken van zowel het kind als de ouder in emotiesocialisatie. Zo bleken ouders de mate waarin zij over verschillende emoties praten met hun kinderen aan te passen aan de leeftijd van het kind en praatten moeders uitgebreider over emoties met hun kinderen dan vaders. Verder bleek dat zowel vaders als moeders hun kinderen op subtiele wijze informatie geven over de gepastheid

van specifieke emoties voor jongens en meisjes in gesprekken met hun kinderen over emoties, mogelijk ingegeven door hun impliciete gender-stereotypen. Naast ondersteuning voor de bestaande literatuur, biedt dit proefschrift nieuwe inzichten in de rol van structurele en meer dynamische gezinskenmerken in emotiesocialisatie en de sociaal-emotionele ontwikkeling van jonge kinderen. De gendercombinatie van broers en zussen in het huidige gezin en in het gezin waarin ouders zelf zijn opgegroeid blijkt (indirect via het testosteronniveau van ouders) van invloed te zijn op de dagelijkse interacties tussen ouders en hun kinderen. Ten slotte vonden we dat psychische klachten van de vader in het gezin een minder positieve sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind voorspelt via emotiesocialisatie door de moeder. Deze resultaten wijzen erop dat zowel binnen onderzoek als binnen de hulpverlening gekeken moet worden naar het aandeel van *alle* leden van het gezin in emotiesocialisatie door ouders en in de ontwikkeling van sociale en emotionele vaardigheden in de vroege kindertijd.